

ВУЧЭБНЫ ТЭКСТ СУЧАСНАГА ШКОЛЬНАГА ПАДРУЧНІКА: ДЫЯЛЕКТЫЧНЫЯ ТРАНСФАРМАЦЫІ

Анатацыя. Трансфармацыі тэкста ўчебніка прыходзяць у змястоўным, структурным і функцыянальным аспектах. Трансфармацыя змянення праяўляецца ў інфармацыйным, дыдактычным і выхавальным планах. Трансфармацыя структуры ўмоўлена развіццём рэфлексіўнай складанай. Змяненні ў функцыях вызваны модыфікацыяй тэкста за ліч навігацыйнай, даследавальскай функцыі.

Summary. Transformation of the text of the textbook takes place in the content, structural and functional aspects. The transformation of the content is manifested in the informational, didactic and educational plans. The transformation of the structure is due to the development of the reflexive component. Changes in functions are caused by modification of the text due to navigational, research functions.

Ключавыя словы: школьны учебник, учебны текст, трансфармацыя зместа, трансфармацыя структуры, змяненне ў функцыях.

Keywords: school textbook, educational text, content transformation, structure transformation, changes in functions.

Вучэбны тэкст школьнага падручніка ва ўмовах сучаснай адукацыйнай рэальнасці відазмяняецца. Электронная форма быцвання тэксту змяняе яго параметры пад уплывам сродку, канала камунікацыі графічнага афармлення (адзінства дызайну, колеру, шрыфту, размяшчэнне элементаў тэксту ў прасторы манітора). Вучэбныя тэксты новага пакалення выступаюць асновай для фарміравання прадметных і метапрадметных кампетэнцый у адзіным інфармацыйным полі. Аднак вучэбны тэкст на паперы і тэкст на экране манітора адрозніваюцца не толькі з пазіцыі тэхнічных магчымасцей і спосабаў прадстаўлення інфармацыі, але і паводле ўспрымання і інтэрпрэтацыі яе чытачом. З гэтай прычыны, на думку вучоных, камп'ютар павінен выкарыстоўвацца "не столькі як тэхнічны сродак навучання, колькі ў якасці інструмента пазнання" [2, с. 3].

Інтэрнэт у сучасным грамадстве стаў глабальным пазнавальным рэсурсам, але доступ да інфармацыі яшчэ не служыць гарантыяй таго, што ў школу прыйдуць інавацыі. Актуальнай задачай складальнікаў падручнікаў, настаўнікаў застаецца стварэнне лінгвіаметадычнай сістэмы, што забяспечвае комплекснае фарміраванне вядучых кампетэнцый на аснове інтэрнэт-магэрыялаў. Павінна ўзрастаць дыдактычная вага і доля заданняў, звязаных з каменціраваннем, аналізам тэкставай і візуальнай інфармацыі, з дыскусійным абмеркаваннем праблем, правядзеннем творчых работ. Распрацаваная сістэма павінна папаўняцца заданнямі, неабходнымі для фарміравання ўменняў і навыкаў паўнацэннай маўленчай дзейнасці. Развіццё відаў маўленчай дзейнасці (слухання, гаварэння, чытання, пісьма) з дапамогай інтэрнэт-рэсурсаў – надзённая задача метадыкі.

Прааналізуем трансфармацыі вучэбнага тэксту падручніка ў сучаснай адукацыйнай прасторы ў трох аспектах – зместавым, структурным, функцыянальным. *Трансфармацыя зместу* вучэбнага тэксту выяўляецца праз наступныя вектары:

– сучасны вучэбны тэкст характарызуецца метадычнай збалансаванасцю інфармацыйна-культуралагічнага, прагматычна-дыдактычнага і выхаваўчага аспектаў, дыверсіфікацыяй зместавых і жанравых паказчыкаў. Тэкстатэка падручніка павінна фарміравацца прапарцыянальна з улікам выкарыстання розных тыпаў тэкстаў. Так, урыўкі з мастацкіх твораў вучаць працы з эстэтычным словам, развіваюць творчыя здольнасці, ствараюць маўленчую аснову для выказванняў-разважанняў над вучэбнымі і жыццёвымі праблемамі. Навуковыя тэксты сфакусіраваны на рацыянальна-лагічным характары падачы інфармацыі, на фарміраванні аргументатыўных уменняў, выбары моўных сродкаў пры рэалізацыі камунікатыўна-прагматычных мэт зносін;

– змест сучаснага вучэбнага тэксту арыентаваны не толькі на аналіз моўных фактаў, але і на выяўленне лінгвакультуралагічнага патэнцыялу адзінкі. Аксиёлагічная методэка прызнае сучасны вучэбны тэкст сродкам фарміравання каштоўнасных адносін да мовы, асновай развіцця моўна-эстэтычнага густу, сродкам спасціжэння культуры (Г.М. Валочка, А.Д. Дзейкіна, В.У. Зелянко, Т.М. Пахнова, В.Ф. Русецкі, М.Г. Яленскі і інш.);

– у плане зместавых трансфармацый тэксту актуалізуецца праблема прадстаўлення інфармацыі ў рэчышчы тэндэнцыі візуалізацыі. Невербальныя тэксты ілюструюць «візуальны паварот», характэрны для сучасных культурных практык. На думку даследчыкаў (А. Г. Сонін і інш.), XXI стагоддзе можна лічыць мадэллю полкіовадага ўзаемадзеяння. Лагічным вынікам полісеміятычнасці з’яўляецца частотнасць краалізаваных тэкстаў, у структуры якіх задзейнічаны коды розных знакавых сістэм, што ўтвараюць функцыянальнае адзінства. Мэтазгоднае выкарыстанне невербальных тэкстаў стымулюе творчае ўспрыманне матэрыялу, пазнавальную актыўнасць навучэнцаў, забяспечвае змену каналаў успрымання і відаў дзейнасці. Паводле Л.М. Пермінавай, «візуальны змест у спалучэнні з вербальнай формай інфармацыі ўзмацняе традыцыйныя і інавацыйныя функцыі тэксту» [3, с. 37].

У новым адукацыйным асяроддзі невербальныя кампаненты выступаюць у якасці сэнсавай апоры для разумення электронных тэкстаў, стымулам для стварэння ўласных выказванняў. Нарошчванне ілюстрацыйнага кантэнту вучэбных тэкстаў абумоўлена наяўнасцю тэарэтычных звестак у змесце вучэбнага прадмета «Беларуская мова», абстрактнасцю шматлікіх граматычных паняццяў, пасляховае засваенне якіх можа быць аптымальным пры выкарыстанні сродкаў нагляднасці. Ілюстрацыйны кампанент сучаснага вучэбнага тэксту вырашае наступныя задачы: дапамагае разумець, запамінаць, узнёўляць тэарэтычныя звесткі (гэта асабліва важна для навучэнцаў-візуалаў і кінестэтыкаў); спрыяе развіццю камунікацыйных уменняў навучэнцаў, напрыклад, уменню складаць разгорнутае выказванне на аснове невербальнай інфармацыі; выхоўвае пазітыўныя адносіны да пазнавальнай дзейнасці, павага да сімвалаў, артэфактаў культуры.

Трансфармацыя структуры вучэбнага тэксту адбываецца ў рэчышчы наступных тэндэнцый:

– структура вучэбнага тэксту актуалізуецца за кошт заданняў, скіраваных на фарміраванне чытацкіх уменняў. У кантэксце камплетэнтнаснага падыходу чытанне асэнсоўваецца як аналітыка-сінтэтычная дзейнасць, як культура працы з пісьмовым тэкстам. Уключэнне графікаў, дыяграм, табліц, схем абумоўлівае фарміраванне ўменняў, звязаных з успрыманнем і працываннем невербальнай інфармацыі, яе разгортваннем у паўнацэнны тэкст. Узрастае роля стратэгіі працы, суадносных з усімі відамі чытання (праглядавага, пошукавага, азнаямляльнага, дэталёвага, аналітычнага, асэнсаванага), якія выбіраюцца ў залежнасці ад спецыфікі вучэбных тэкстаў;

– структура сучаснага вучэбнага тэксту дапаўняецца рэфлексійнымі кампанентам, што развівае азначныя спосабы дзейнасці і фармуляванне ўласнай пазнавальнай і жыццёвай пазіцыі. Неабходнасць фарміравання рэфлексійна-азначных уменняў прызнана сучаснымі педагогічнымі напрацоўкамі, паколькі, на думку Г.І. Богіна, навучэнцы «не прывучаны звяртацца да рэфлексіі сваіх дасягненняў і ўмеюць працаваць выключна са зместам» [1, с. 86];

– структура вучэбнага тэксту трансфармуецца за кошт рознаварыянтнасці інструкцый да заданняў і сродкаў іх вербальнай рэпрэзентацыі. Напрыклад, у заданніях да вучэбных тэкстаў ранейшых падручнікаў ключавымі выступалі фармулёўкі рэпрадуктыўнага характару: *сцішыце, запішыце, падкрэсліце, адзначце, растлумачце, назавіце, прывядзіце прыклады, прачытайце, запомніце*. Сучасныя ўмовы выступаюць асновай для самастойных пошукаў: *абгрунтаваць, даследаваць, спрагназаваць, абвергнуць*. Такія заданні арыентаваны на выпрацоўку ўменняў “разумець значнасць ведаў і спосабаў дзейнасці, усведамляць каштоўнасць ведаў, развіваць самастойнасць пры ацэньванні дасягненняў” [4, с. 219].

Комплекс заданняў да сучаснага вучэбнага тэксту дапамагае вырашаць задачы, звязаныя з матывацыяй, разуменнем, фарміраваннем універсальных вучэбных дзеянняў і іштэграных дасягненняў навучэнцаў. Цэласна ўмовы заданняў скіраваны на выяўленне, выпрацоўку і ацэньванне прадметных ведаў, кампетэнтнасных уменняў, адносіх навучэнцаў да самой задачы і выбару спосабаў яе рашэння. Фармулёўка мае дыдактычную каштоўнасць, фарміруе традыцыйна трактаваць умову не фармальна, а бачыць у ёй разгорнутае апісанне задання, арыентаванага на дасягненне прадметных і метапрадметных вынікаў.

Прасочым змены ў функцыях вучэбнага тэксту. Тэксту школьнага падручніка ўласцівы канстытутыўныя функцыі, якія не змяняюцца на працягу развіцця вучэбнай кнігі, і варыятыўныя, залежныя ад ушляву канкрэтных сацыякультурных фактараў. Канстытутыўнымі лічацца *інфармацыйная* (тэкст як крыніца сістэматызаванага матэрыялу), *развіццёвая* (тэкст як аснова развіцця матывацыйнай сферы, прадуктыўнай дзейнасці, пазнавальных магчымасцей) і *выхаваўчая* (тэкст як сродак фарміравання моўнай асобы, культуры мыслення, культуры разумовай працы) функцыі. З улікам новых педагагічных рэалій вучэбны тэкст перажывае мадыфікацыі функцый, напрыклад, павышаецца значнасць *самастойнай працы* навучэнцаў. Арганізацыя самастойнай дзейнасці падразумявае наяўнасць сістэмы пошукавых заданняў, прыярытэт праблемнай формы выкладу інфармацыі, прыёмаў асэнсаванага чытання.

У кантэксце метапрадметнага падыходу прызначэнне вучэбнага тэксту папўняецца за кошт *даследчай функцыі*, якая ажыццяўляецца праз знаёмства з метадамі пазнання, заданні, што арганізуюць самастойную дзейнасць навучэнцаў (падрыхтоўка тэзісаў, канспектаў, дакладаў, паведамленняў, прэзентацый). Рэалізацыя даследчай функцыі мае на ўвазе назапашванне вопыту пазнавальна-даследчых дзеянняў, фарміраванне ўменняў працаваць з навуковай інфармацыяй.

Патэнцыял выкарыстання іштэрэт-рэсурсаў варта шукаць не толькі ва ўдасканаленні інфармацыйных тэхналогій, а ў якасных зменах уменняў навучэнцаў, з фарміраваннем асобасных паціўдзій, маўленча-камунікатыўных уменняў, навыкаў крытычнага мыслення. Пры самых дасканалых тэхналогіях прыярытэтнае значэнне набывае станаўленне навучэнцаў як суб'ектаў пазнавальнай дзейнасці.

На сённяшні дзень адзначаюцца тэндэнцыі пашырэння спектра функцый вучэбнага тэксту, абумоўленых патрэбнасцямі адукацыйнай практыкі, характарам сацыяльных працэсаў: змяненне мэтавага кампанента моўнай адукацыі, дыферэнцыяцыя ўзроўняў навучання, камі'ютарызацыя ўсіх сфер дзейнасці грамадства (у тым ліку і адукацыйнай). У сучасных умовах адбываецца дыялектычнае «прырашчэнне» функцый вучэбнага тэксту за кошт пашырэння каналаў успрымання інфармацыі;

фарміравання вопыту дзейнасці ў новым электронным асяроддзі; мэтанакіраванага пошуку інфармацыі, неабходнай для правядзення даследчай працы.

Традыцыйныя і электронныя вучэбныя тэксты не з'яўляюцца рознакіраванымі ў дыдактычным плане. Нягледзячы на рознафарматнае афармленне, яны маюць адзіную дыдактычную задачу – дасягненне прадметных і метапрадметных адукацыйных вынікаў, фарміраванне комплексу ўменняў; выхаванне дыялогавай культуры, якая падразумявае ўменні адэкватна ўспрымаць, аналізаваць тэксты, канструктыўна камунікаваць, узаемадзейнічаць. У працы з традыцыйнымі і электроннымі вучэбнымі тэкстамі на першы план выходзіць фарміраванне інтэгральных ведаў і ўніверсальных уменняў: знаходзіць патрэбную інфармацыю; арыентавацца ў месце і структуры тэксту; усталяваць узаемасувязь фактаў, з'яў, падзей, працэсаў; трансфармаваць змест, «пераводзіць» яго ў невербальную форму; крытычна ацэньваць прачытанае.

Такім чынам, дыялектычныя трансфармацыі вучэбнага тэксту падручніка ў сучаснай адукацыйнай прасторы адбываюцца ў трох аспектах – зместавым, структурным, функцыянальным. *Трансфармацыя зместу* вучэбнага тэксту выяўляецца праз метадычную збалансаванасць інфармацыйна-культуралагічнага, прагматычна-дыдактычнага і выхаваўчага аспектаў, дыверсіфікацыю зместавых і жанравых паказчыкаў. *Трансфармацыя структуры* тэксту абумоўлена наропчваннем рэфлексійнага кампанента, што патрабуе развіцця азначаных спосабаў дзейнасці, фармулявання ўласнай пазнавальнай і жыццёвай пазіцыі.

Змены ў функцыях вучэбнага тэксту абумоўлены сацыякультурнымі фактарамі развіцця сучаснага грамадства. З улікам новых педагагічных рэалій вучэбны тэкст перажывае мадыфікацыі варыятыўных функцый, напрыклад, у *арганізацыі самастойнай працы* навучэнцаў. У рэчышчы метапрадметнага падыходу прызначэнне тэксту падручніка папаўняецца за кошт *навігацыйнай, даследчай функцый*, што рэалізуюцца праз заданні, пытанні, скіраваныя на пошукавую дзейнасць навучэнцаў.

Новы фармат адукацыйных рэсурсаў спараджае праблему гарманізацыі традыцыйнай метадыкі навучання і метадаў працы з электроннымі тэкстамі. Дыдактычная платформа традыцыйных і электронных тэкстаў заключаецца ў фарміраванні інтэлектуальна-маўленчага вопыту навучэнцаў, здольных скарыстаць набытыя ў вучэбнай дзейнасці кампетэнцыі для вырашэння пазнавальных і жыццёвых задач.

Літаратура

1. Богин, Г. И. Обретение способности понимать: введение в герменевтику / Г. И. Богин. – М. : Либроком, 2001. – 586 с.
2. Гришина, М. С. Обучение гибкому профессионально ориентированному иноязычному чтению в сети Интернет (на основе комплекса компьютерных программ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / М. С. Гришина ; Перм. гос. техн. ун-т. – Пермь, 2003. – 23 с.
3. Перминова, Л. М. О соотношении вербального и визуального в современном школьном учебнике / Л. М. Перминова // Педагогика. – 2020. – № 5. – С. 32–39.
4. Снопкова, Е. И. Методологическая культура педагога: научно-методические основы развития : монография / Е. И. Снопкова. – Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. – 264 с.